

Запозичена лексика сучасної української мови як інноваційна форма маркованої лексики

У статті з'ясовано особливості застосування стилістично маркованої лексики як основної складової частини авторського матеріалу. Наголошено, що саме унаслідок її використання текст набуває конкретного семантичного наповнення, а зміст матеріалу, незважаючи на тематику, завдяки вдалому використанню маркованих слів отримує неповторність та оригінальність.

Ключові слова: запозичена лексика, маркована лексика, лексичний склад, інновації, неолексеми.

Постановка наукової проблеми та її значення. Особливості словникового складу української мови на сучасному етапі її розвитку полягають не тільки у величезній кількості слів власного наповнення, а й передусім у значній кількості іншомовних запозичень. Зазначимо, що запозичення – це цілком природний і закономірний процес, характерний для будь-якої розвиненої мови. Однак кількість запозичень останнім часом помітно збільшилася, навіть порівняно із початковим періодом становлення України як незалежної держави. У той період запозичали переважно лексику із політичної, економічної сфер. Сучасна запозичена лексика поширена у суспільній сфері, побутовому мовленні, ЗМІ, Інтернеті. Відбувається невмотивоване використання іншомовних слів, що негативно позначається на чистоті мовлення.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Проблеми лексичної семантики в різний час розглядали такі лінгвісти, як О. Потєбня, Г. Пауль, С. Ульман, Є. Найда, В. Виноградов, Л. Васильєв, В. Звєгінцев, Й. Стернін, О. Смирницький, Д. Шмельов, Г. Уфімцева, Ю. Апресян, Ю. Караулов, Л. Новиков, Е. Кузнецова та ін.

В українському мовознавстві дослідженню лексичного значення, історичних змін у словниковому складі, семантичних зв'язків між словами присвятили свої праці Л. Булаховський, В. Ващенко, В. Русанівський, Л. Лисиченко, О. Тараненко, М. Кочерган та ін.

Постійний і безперервний розвиток лексичного складу мови, його кількісні та якісні зміни (актуалізація й пасивізація, неологізація й архаїзація, поява й зникнення слів та окремих значень) особливо активізуються в періоди докорінних змін у суспільстві. В українській мові ці процеси активно відбувалися і на початку, і в кінці ХХ ст., тривають модифікації національного лексикону й нині, адже лексико-семантична система зазнала впливу екстралінгвальних чинників – перетворень у соціально-політичному, економічному, науково-технічному, культурному житті суспільства; відбулися зміна масової свідомості та переоцінювання історії. Переорієнтація суспільної свідомості, звільнення від ідеологічних штампів і нашарувань, піднесення соціального престижу української мови сприяли розширенню її комунікативних функцій та актуалізували нові тенденції мовного розвитку.

Останнім часом дослідження проблем функціонування різних груп лексики посідає чільне місце в українському мовознавстві. Помітно зростає кількість публікацій із лексичної семантики, що стали випробовуванням нових концепцій і наукових пошуків. Вивчаються якісні зміни в лексико-семантичній системі сучасної української мови, зокрема явища семантичної деривації (В. Жайворонок, І. Самойлова, Т. Бєвз, Д. Мазурик), актуалізація та пасивізація лексики (О. Стишов, Л. Струганець), ревіталізація, або відродження слів, які перебували на периферії лексико-семантичної системи (Л. Мацько, О. Муромцева, М. Дудик), внутрішньомовні й позамовні чинники, що детермінують мовні зміни (С. Семчинський).

Питання контактів різних мов та запозичень порушили у своїх дослідженнях такі зарубіжні лінгвісти, як В. Аристова, С. Бережан, І. Белікова, У. Вайнрайх, В. Караулов, Л. Крисін, Д. Лотте, М. Мартинюк, Е. Хауген, Л. Щєрба, І. Яценко (на матеріалі російської мови); І. Акулов, О. Булика, А. Станкевич (на матеріалі білоруської мови); Л. Чернишова (на матеріалі російської та білоруської мов); М. Брѡфман (на матеріалі англійської).

На сучасному етапі розвитку української літературної мови, коли її лексична система перебуває під інтенсивним чужомовним впливом, актуальною є потреба в комплексних дослідженнях численних інноваційних впливів. Саме тому **мета статті** полягає в аналізі джерел походження сучасної української маркованої лексики.

Ця мета передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясування проблеми запозичення в сучасній українській мові загалом і в термінологічній лексиці зокрема; визначення місця маркованої лексики

у складі лексичної системи української мови; дослідження особливостей функціонування маркованих слів у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Лексика української мови – складне й багатогранне явище: у її лексичному складі поряд із загальноживаними словами функціонують лексичні одиниці, використання яких обмежене й спеціалізоване.

Марковану лексику можна схарактеризувати як лексику, обмежену у функціонуванні й протиставлену своїми диференційними ознаками активному, загальноживаному, нейтральному номінативному складу мови.

У сучасній лінгвістичній літературі на позначення маркованої лексики зазвичай послуговуються термінами «стилістично забарвлена лексика», «стилістично маркована лексика» або вживають їх як синоніми до терміна «маркована лексика». Проте не всі слова, диференційовані у функціонуванні (наприклад, застарілі, діалектні, жаргонні), мають постійне стилістичне забарвлення. Уживаючись у певних контекстах, із певною стилістичною настановою, вони виступають стилістично маркованими, а поза контекстом характеризуються часовою, територіальною або соціальною віднесеністю й виконують номінативну функцію. Поняття «маркована лексика» набагато ширше, ніж «стилістично маркована лексика»: марковані лексеми несуть будь-яку супровідну, додаткову інформацію (до лексичного й граматичного значення) про сфери вживання, часову віднесеність, емоційно-експресивне забарвлення або функціонально-стильове використання лексичних одиниць.

Запозичення з інших мов – природний процес, притаманний кожній розвиненій національній літературній мові, а, відповідно, й мові науки, оскільки процес формування наукової мови безпосередньо залежить від загальних процесів розвитку національної мови.

Термін «інновація» порівняно недавно ввійшов до наукового вжитку на позначення складного поняття, пов'язаного з динамікою процесів, що повсякчасно відбуваються в мові.

Інновації – це новотвори, а також включення і входження в мову, зумовлені перерозподілом значень у видах і жанрах мовлення; це і відродження слів та висловів із минулих епох. До новотворів (неологізмів), ми вважаємо, є всі підстави віднести іншомовні запозичення, адже запозичення на певному етапі розвитку мови – це нові слова, що позначають нові реалії, нові поняття доти, доки поняття, що виражаються ними, не стають звичними, після того вони міцно входять до словникового складу і вже не сприймаються як нові.

Інновації найсильніше і найрізкіше виявляються в мові періодичних видань, радіо та телебачення, у цій сфері вони найбільше зосереджені.

Чинники, що зумовлюють мовні інновації, становлять переплетення позамовних і власне мовних причин. Здобуття українською мовою статусу державної зумовило розширення функціонування української літературної мови. Здавалося б, це варто лише вітати, хоча насправді українська мова ще не охопила всіх сфер діяльності українського суспільства. Це спричинило й деякі негативні наслідки: до процесу викладання української мови, редагування книжок, газетних матеріалів, до роботи на радіо й телебаченні волею долі залучилися люди, які не володіють українською мовою настільки, щоб відчувати особливості її семантики та структури. Це тягне за собою, так би мовити, розхитування норм української літературної мови, що може мати непередбачувані наслідки.

І не дивно, що читаючи періодичні видання, ми натрапляємо на малозрозумілі речення. Наприклад: «*Електорат* не зацікавлений обрати *спікером* парламенту колишнього *губернатора*» (газ.) Чому б журналістам замість слова – «*електорат*» не вжити зрозуміле слово «*народ*», замість «*спікер*» – «*речник*», замість «*губернатор*» – «*голова області*»? Тоді кожному пересічному громадянину стане зрозумілим зміст повідомленого.

Сучасний розвиток української мови визначається особливо активним функціонуванням різних груп маркованої лексики. Найпродуктивнішою щодо функціонального відродження є стилістично маркована лексика (функціонально та конотативно маркована), оскільки ця група найбільша за своїм кількісним складом і найактуальніша на сучасному етапі розвитку української мови. У новітню добу були переосмислені й почали «по-новому» вживатися суспільно-політичні, економічні слова та терміни: *державність, національний, суверенітет, маркетинг, інвестор, дилер, моніторинг, лобіювати* тощо.

Триває процес поповнення загальноживаної мови функціонально маркованими словами з галузі медицини, військової справи, спорту, будівництва, біології, екології, техніки, культури й

мистецтва тощо. В останні десятиліття ХХ ст. – на початку ХХІ ст. ввійшли до активного словникового складу такі слова, як *діагноз, терапія, реанімація, рейтинг, амортизатор, клімат* та ін.

Серед лексики, що поповнює загальноживаний словник, на особливу увагу заслуговують функціонально марковані лексичні одиниці, вживані в конфесійному стилі, який у радянські часи в українській мові майже не функціонував. Нині в незалежній Україні з відродженням релігій і церков відродилася значна кількість релігійних слів та термінів: назви культових споруд (*храм, костел, мечеть, синагога, монастир та ін.*), назви релігійних свят (*Водохреща, Різдво, Великдень, Трійця, Спас та ін.*), назви відправ (*літургія, молебень, панахида та ін.*), назви релігійної літератури (*Біблія, Євангеліє, Псалтир, Коран*), назви духовних звань (*понтифік, єпископ, патріарх, ігумен, дяк*); назви одягу священиків та культових предметів (*ряса, риза, митра, ікона, чаша, кадило та ін.*) тощо [6, с. 99–101].

Актуалізацією конфесійної лексики позначається повернення українського народу до духовності, загальнолюдських цінностей, моральних орієнтирів, тому паралельно відбувається і перегрупування лексем на оцінній шкалі «нейтральне слово – конотативно марковане», оскільки багато лексичних одиниць із цієї царини набувають чітко вираженого позитивного забарвлення.

Крім традиційних релігій, поширилися й інші релігійні течії, секти та віровчення, тому відповідно актуалізуються й слова на їх позначення: *адвентизм, кришнаїзм, соцініанство, буддизм, волхв* тощо.

Процеси відродження української мови, розвиток її літературної форми потребують нових лексичних засобів, а також відтворення слів, наявних у мові, тому численну групу серед актуалізованої лексики становлять хронологічно марковані лексичні одиниці, зокрема застарілі слова (історизми й архаїзми): *есдек, непман, панцерник, фундація, благодійник, амбасада* та ін.

Одночасно з появою спостерігається активізація неолексем, розширення сфери функціонування багатьох із них.

Виникнувши в мовленні, неолексеми є передусім індивідуальним новотвором, що має певні шанси перетворитися на соціальний факт і відповідно до потреб людини увійти до системи мови, тобто стати кодифікованим, унормованим. У будь-якому випадку «життя» неолексем, які органічно вплетені у тканину мови, позначається на її системі, що чутливо реагує на ті чи інші зміни екстралінгвістичного чи інтралінгвістичного характеру.

У лінгвістиці неолексемами (неологізмами) вважають нові слова (або лексико-семантичні варіанти значення слова), словосполучки, які з погляду мовця є інноваціями у системі мови, а також індивідуальні новотвори, які з'являються у мовленні автора дискурсу (оказіоналізми). Виникненню неологізмів у мові мас-медіа, за твердженням проф. О. А. Стишова, сприяють екстралінгвальні (демократизація суспільного життя; послаблення цензури і самоцензури; державний статус української мови; зміни в соціальній структурі суспільства; задоволення практичних потреб мовців; поширення моди на певні мовні форми; пошуки нових експресивних засобів вираження) та інтралінгвальні (системність мови; тенденції до ускладнення її структури, інтеграція і диференціація мовних елементів; принцип економії мовної енергії, лінгвальних засобів; надання переваги експресивним мовним формам тощо) чинники [5, с. 9].

Активно вживані в сучасній українській мові лексичні інновації репрезентують різні сфери життєдіяльності людини: побут (*жалюзі, фритюрниця, джакузі, йогурт, снікерс, кетчуп, блайзер, ламінат, гамбургер, слакси, памперси*), сферу медицини (*натуропатія, фітотерапія, кріотерапія, евтаназія, целюліт, гідроклоноотерапія*), мистецтва та культури (*рейв, техно, постер, ток-шоу, хіт, топ-модель*), спорту (*сноуборд, болід, бобслей, кікбоксинг, армрестлінг*), галузь комп'ютерної техніки (*дисплей, файл, інтерфейс, біт, байт, вінчестер, принтер*), економічну та політичну царини (*приватизація, спонсор, бартер, нарден*) тощо.

Окремі неологізми вже внесено до реєстрів сучасних лексикографічних праць: *кіборг* – «кібернетичний організм; пристрій, у якому певною мірою здійснено симбіоз фізичних та інтелектуальних здібностей людини й технічних засобів автоматизації» [2, с. 427]; *трилер* – «особливий тип пригодницьких фільмів, літературних творів, у яких специфічні засоби повинні викликати у глядачів або читачів тривожні очікування, тривогу, страх...» [2, с. 1267].

Активний процес дистанціювання від російської мови, прагнення до відтворення власне української лексики зумовили відродження низки функціонально маркованих власне розмовних лексичних одиниць, семантика та структура яких мають характерні ознаки української мови: *гости-*

на, приймальня, головнокомандувач, малярство, з'ява, та територіально маркованих слів, зокрема тих, що вживаються в західноукраїнській мовній практиці: *зверхник, вислід, наклад, наразі, кав'яр, філіжанка, цитрина* тощо.

Демократизація й лібералізація української мови спричинили активне послуговування розмовними конотативно маркованими лексичними одиницями (жартівливими, зневажливими, вульгарними, іронічними) та соціально маркованими словами: *дружбан, прикид, вдулятися, лох* та ін.

Серед лексичних неолексем значну частку становлять лексеми іншомовного походження, переважно слова та кальки, запозичені з англійської мови, помітне використання і французьких запозичень. Проте вживання багатьох іншомовних слів абсолютно не виправдане, оскільки вони або мають усталені й зрозумілі широкому загалові українські відповідники, або є абсолютними синонімами до вже давно відомих іншомовних слів: *дайджест (англ.)* – огляд, *конверсія (англ.)* – перетворення, *імідж (англ.)* – образ, *презентація (англ.)* – представлення, *ексклюзивний (англ.)* – винятковий, *електорат (фр.)* – виборці, *суверенітет (фр.)* – незалежність, *егалітарний (фр.)* – зрівняльний; *сленг* – жаргон, *рейтинг* – авторитет, *брифінг* – прес-конференція, *сандвіч* – бутерброд, *дисплей* – екран.

Одним зі способів номінації є використання переорієнтованих слів, тобто лексем, які вживалися в українській мові для позначення зарубіжних, найчастіше західних, та дореволюційних денотатів. Процеси переорієнтації найбільше охопили хронологічно та стилістично (функціонально й конотативно) марковану лексику, зокрема слова, що нині маніфестують різні сфери суспільної діяльності українців: економіку (*акциз, іпотека, санація*), політику (*президент, парламент, опозиція*), адміністративне управління й керівництво (*департамент, мерія, чиновник*), науку, мистецтво, культуру (*авангардизм, модернізм*), освіту (*коледж, гімназія, колегіум*), побут (*консьєрж, покоївка, гурвантка*), сферу розваг (*антреприза, імпресаріо, казино, кабарє*).

Найбільшу групу серед маркованих слів, які розширили свою семантичну структуру, становлять лексеми з множини функціонально маркованої лексики, що вживаються в книжних стилях сучасної української мови. Ускладнення семантичної структури більшості функціонально маркованих лексичних одиниць наукового, офіційно-ділового, публіцистичного стилів відбувається внаслідок дії процесів ретермінологізації (перенесення готового терміна з однієї царини в іншу з повним або частковим переосмисленням) і детермінологізації: лексема *камікадзе* («японські пілоти, мінери тощо – смертники під час Другої світової війни» [4, с. 496]) розширила сферу свого функціонування за рахунок розвитку нового переносного значення – «про того, хто ризикує чимось важливим, суттєвим» [2, с. 412].

Зауважимо, що зазначені запозичення належать до активної лексики, лексики, яка всенародно використовується. До активно вживаних належить та частина слів сучасної української мови, яка об'єднує у своєму складі відносно обмежену кількість лексичних одиниць, що дуже часто використовуються у мовленні у зв'язку з найсуттєвішими для сучасного суспільства реаліями, поняттями і ситуаціями.

Якщо раніше йшлося про взаємодію якості однієї культури з іншою, то на сучасному етапі ми маємо справу із тотальною за своїми масштабами контамінацією усіх світових культур. Але потрібно реально усвідомлювати, що у цьому процесі панівною є певна культура, репрезентована однією мовою, яка постає засобом міжкультурної комунікації. У сучасному світі цю функцію виконує англійська. У наш час спостерігається одностороннє проникнення до лексичних систем різних мов світу термінів здебільшого тільки з однієї мови – англійської. І українська мова не є винятком.

Терміни-англіцизми мають певні зовнішні ознаки, оскільки в переважній більшості випадків зберігають фонетичні, морфологічні (а іноді навіть графічні) риси мови-джерела. Серед основних характерних ознак термінів, запозичених з англійської мови, можемо назвати такі: 1) наявність звукосполучення *дж* (наприклад, *бюджет, леверидж, менеджмент* тощо); 2) наявність звукосполучень *ай, ей* (наприклад, *інсайд, дизайн, аутрайт, сейф, і-мейл* тощо); 3) наявність суфікса *-инг (-інг)* (наприклад, *фіксинг, кліринг, лістинг, маркетинг, блюмінг* тощо) [3, с. 9].

Дуже часто інноваційні явища призводять до непомітних і парадигматичних зв'язків між лексичними одиницями. Наприклад, іншомовне слово *спонсор* – від нього утворилися *спонсорувати, спонсорство, спонсоризація, спонсорвання; ксерокс* – *ксерокопія, ксерокопіювати, відксерити* та ін.

Однак запозичувати потрібно тоді, коли мова не має власного лексичного позначення для якісного поняття. Інколи журналісти вдаються до надмірного вживання запозиченої лексики через недостатнє знання рідної мови.

Саме з такими проблемами, тобто із засиллям слів іншомовного походження, ми стикаємося в українській журналістиці. На жаль, на відміну від інших країн, де іншомовне слово стає надбанням літературної мови тільки після дозволу спеціальної академічної комісії і лише тоді вживається як правильне, в українських ЗМІ кожен використовує те, що вважає за потрібне. Останнім часом доволі популярним стало використання, наприклад, замість слова «управління» – «менеджмент», «зв'язки з громадськістю» – «паблік рилейшнз» тощо.

Проте однією з найголовніших проблем є те, що слова іншомовного походження не лише засмічують мову, а й часто вживаються у неправильному значенні, що не просто вказує на незнання власної мови, а й на некомпетентність журналістів у сферах соціальної практики.

Перенасичення суспільно-політичних текстів словами на кшталт *індокриніяція*, *лібералізація* суперечать призначенню ЗМІ – інформувати населення і формувати громадську думку. Зазвичай журналістика має на крок випереджати суспільство, щоб доносити «свіжі» події доступною мовою. Коли ж розрив зростає, насамперед у використанні неточної іншомовної лексики, ЗМІ навряд чи можна назвати соціальним інститутом, який є надією державності [1, с. 95].

Перевантаження тексту запозиченнями утруднює його сприйняття, знижує комунікативну значущість та загальнодоступність. У засобах масової інформації слова іншомовного походження доцільно вживати тоді, коли вони є назвами нових запозичених понять технічного, фінансового, спортивного життя. В інших випадках варто добирати власне українські слова.

Отже, інновації як в українській мові загалом, так і в мові засобів масової інформації, що виявляються на рівні різних лексичних запозичень, є бажаними, але так звані зайві запозичення для української мови – явище, безперечно, негативне, яке лише утруднює спілкування. До таких зайвих слів ми віднесли б: *стагнація* (укр. *застій*); *лімітувати* (укр. *обмежувати*); *консенсус* (укр. *згода*); *адвентивний* (укр. *чужий, невластивий*); *ексклюзивний* (укр. *винятковий*).

Позитивним моментом є те, що сучасні ЗМІ активно утверджують питомо українські слова, які є синонімами до запозичених, що свого часу міцно закріпилися в українській мові. Так, замість колишнього *процент* сьогодні частіше вживається *відсоток*, замість *фотографія* – *світлина*, замість *авіарейс* – *лет*, замість *сфера* – *галузь*, *царина*, замість *тираж* – *наклад*, замість *номер* (видання) – *число* і т. д.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, інноваційні явища в українській мові відображають мовні смаки сучасної епохи. Унаслідок переосмислення та переоцінки як позамовної дійсності, так і внутрішніх мовних ресурсів, зокрема деяких груп маркованої лексики, відбувається оновлення національного лексичного складу. Отже, інноваційні явища в маркованій лексиці української мови не руйнують її системи, а відображають зміни продуктивності слів.

Джерела та література

1. Акуленко В. В. Українська мова в європейському контексті (проблеми розвитку мовленнєвої комунікації) / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 2001. – № 2. – С. 91–97.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] : близько 170 000 сл. та словосполучень / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
3. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мазурик Д. В. ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2002. – 19 с.
4. Словник іншомовних слів [Текст] : близько 10000 слів / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Укр. мовно-інформ. фонд НАН України ; уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шакарапута ; ред. Є. І. Мазніченко. – К. : Наук. думка, 2000. – 662 с. – (Словники України).
5. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Стишов О. А. – К., 2003. – 33 с.
6. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

Жалко Татьяна. **Займствованная лексика современного украинского языка как инновационная форма маркированной лексики.** В статье проанализированы особенности применения стилистически маркированной лексики как основной составляющей авторского материала. Отмечено, что именно в результате ее использования текст приобретает конкретное семантическое наполнение, а содержание материала, не зависимо от тематики, благодаря удачному использованию маркированных слов, получает неповторимость и оригинальность. Практическое применение маркированных слов, бесспорно, усиливает или уменьшает эффект прочитанного (сказанного). Анализ современных аспектов жизни убеждает в том, что сегодня в лексике сознательно формируется и закрепляется тенденция к обогащению языка неолексемами. Основной акцент сделан на том, что маркированная лексика может выражать различные стилистические значения (эмоциональное, оценочное, образное, интенсивное и изобразительное) и неоднородна с точки зрения использования. Поэтому объем маркированной лексики в несколько раз превышает объем общеупотребительной лексики.

Ключевые слова: займствованная лексика, маркированная лексика, лексический состав, инновации, неолексеми.

Zhalko Tetiana. **Loanwords modern Ukrainian language as an innovative form marked vocabulary.** The article found particular application stylistically marked vocabulary as the main component of copyright material. It is emphasized that due to its use of text becomes specific semantic content, and its content, regardless of subject matter, thanks to the successful use of words gets marked individuality and originality. Practical application of marked words certainly enhances or degrades the effect of reading (above). Analysis of modern aspects of life convinces us that today's vocabulary deliberately formed and fixed tendency to enrich the language with new words and phrases. The main emphasis is on the fact that labeled vocabulary can express different stylistic value (emotional, evaluative, imaginative, intense and expressive) and is heterogeneous in terms of use. Therefore, the amount of vocabulary marked by several times the amount of general vocabulary.

Key words: loanwords vocabulary, marked vocabulary, lexical structure, innovation, neoleksemy.

Стаття надійшла до редколегії
06.08.2014 р.